

Agneta Linné
Pedagogiska institutionen
Örebro universitet
701 82 Örebro
<agneta.linne@pi.oru.se>

Folkskollärarinnor i Stockholm – strategier, arbete, offentlighet

Paper presenterat vid konferensen *Pedagogikhistorisk forskning – kultur, makt och utbildning, tredje nordiska konferensen*. Lärarhögskolan i Stockholm, 28-29 september 2006; session 15, Folkskolläraren i samhällslivet, 1860-1960

Abstract

I mitt bidrag prövar jag några möjliga ingångar till fördjupning inom det breda tema som rubriken *Folkskolläraren i samhällslivet 1860-1960* griper över. I fokus står lärarinnan i folkskolan och geografiskt tas utgångspunkt i Stockholm. Genom att följa några lärarinnor med anknytning till Folkskolläraryrkesseminariet i Stockholm i spåren, från studier till arbete och offentlig verksamhet i övrigt, kan både individuella strategier och kollektiva skeenden speglas. Material från seminariestudierna ger en bild av hur den kultur tedde sig som bidrog till att gestalta lärarinnornas pedagogiska värld. Texter för det offentliga rummet (tidskriftsartiklar, läroböcker, debattinlägg mm.), tillsammans med biografiska data av skilda slag, kan brukas för att teckna bilder av hur denna grupp folkskollärarinnor bidrog till att forma – och omforma – samhällslivet också utanför skolan. För att inleda diskussionen presenterar jag delar ur en biografi över en kvinnlig folkskolepionjär; jag spårar de symboliska tillgångar hon satte i rörelse och de strategier hon utvecklade.

Prolog

1865 tar en förväntansfull nittonåring plats bland de unga kvinnor som påbörjar studier vid huvudstadens andra läroanstalt i ordningen för blivande lärarinnor. Äntligen har ett fåtal vägar öppnats till yrkesutbildning för kvinnor. Att utbilda sig till lärare i folkskolan har blivit en av dessa. Här behöver staden många lärarinnor. Den unga kvinnan var Eugenie Brummer (1846-1919). Hon kom längre fram i livet att starta ett elementarläroverk för flickor som blev mycket väl ansett.

Några år senare – 1876 – träder en annan ung kvinna ut från seminariet efter att ha avlagt examen som folkskollärarinna med högsta betyg i undervisningsskicklighet. När hon 1869 som fjortonåring skrevs in i Adolf Fredriks folkskolas högre avdelning antecknades

orden ”Fadren okänd” vid hennes namn i inskrivningsboken.¹ Vid sin död kommer hon att ha skapat donationer som uppgår till nära en och en halv miljon kronor – en i tiden oerhörd summa. Däremellan har hon startat och framgångsrikt drivit två lärarinneseminarier och en reformskola för flickor. Fjortonåringens namn var Alma Detthow (1855-1937).

1919 träder en tredje kvinna över seminariets tröskel, men av ett helt annat skäl. Hon har av Konungen som en av de allra första kvinnor i riket tilldelats rätten att inneha kunglig fullmaktstjänst – som rektor vid folkskoleseminariet i Stockholm. Också hon är folkskollärarynna, därtill med vidareutbildning vid akademien och genomgången provår (det senare vid just folkskoleseminariet i Stockholm). Hon skulle komma att ge statsmakten röst i tal om reformerad religionsundervisning, en ny moral, en skola baserad på barns utveckling. Hennes namn var Anna Sörensen (1875-1943).

De här tre folkskollärarynnorna bidrog på olika sätt till att forma 1900-talets skola och folkundervisning.² De fanns också bland dem som öppnade dörrar för framtidens kvinnor. Deras föreställningar om barn och barndom, moral och utveckling har blivit delar i vår nutidshistoria och våra berättelser om det moderna – och är tätt sammanvävda med de teman projektet *Folkskolläraryn i samhällsutvecklingen* syftar till att analysera.

Folkskoleseminariet som led i kvinnors strategier för rätten att tala i det offentliga

Historien om folkskolläraryn i samhällsomvandlingen hänger nära samman med historien om kvinnors rätt till utbildning och yrkesarbete. Anna Sörensens väg till rektorsvärdigheten är i sig ett tydligt exempel på detta; hon kan sägas ha fungerat som ett pilotfall i de akademiskt bildade kvinnornas strategi för att öppna kungliga fullmaktstjänster för kvinnor.³ Kvinnorna kunde bruka bland annat folkskoleseminariet för att förvärva rätten att tala i det offentliga, rätten att skapa sin egen försörjning och rätten att tillägna sig bildning.

I projektet *Formering för offentlighet: en kollektivbiografi över stockholmskvinnor 1880-1920* har vi lyft fram utbildningens mångfasetterade betydelse för kvinnors möjligheter.⁴ Utbildning kunde fungera som en strategi för att få tillgång till det sociala och kulturella

¹ Gudrun Spetze, *Detthowska skolan 1896-1933*. (1994, s. 107).

² Inom ramen för projektet *Formering för offentlighet* (Broady m.fl., *Formering för offentlighet*, 1999) har jag presenterat dessa tre kvinnor utförligare (se t.ex. Linné, *Female curriculum pioneers, modernity, and the public sphere around 1900*, bidrag till AERA, 2006).

³ Anna Sörensen hade förgäves sökt rektorstjänsten en gång tidigare (1915). Folkskoleöverstyrelsen hade då konstaterat att gällande lag förhindrade kvinnor att utnåmnas till denna typ av tjänster. Ärendet illustrerar den taktik Akademiskt bildade kvinnors förening tillämpade: i samband med uppvaktningar av centralt placerade, gärna i kvinnornas sak relativt positivt inställda manliga makthavare – i det här fallet Folkskoleöverstyrelsens överdirektör Bengt J:son Bergqvist – framlade de sina yrkanden i form av alternativa förslag, som ifrågasvarande ämbetsman ombads värdera med hänsyn till vad som kunde vara lämpligt i ärendets fortsatta hantering. Utifrån en sådan strategi utformade man sedan skrivelser och andra aktioner. ABKFs arkiv F:1: Folkskoleöverstyrelsens underdåniga utlåtande till Konungen ang. tillsättning av rektorstjänsten vid folkskoleseminariet i Stockholm; Folkskoleöverstyrelsens skrivelse 20/3 1916 till Konungen angående behörighet för kvinna att anställas som rektor vid kvinnligt folkskoleseminarium; ABKFs arkiv A1:1: Styrelseprot. 21/1 1916.

⁴ Se t.ex. Broady m.fl (1999) samt Boel Englund, Lena Hammarberg, Ingrid Heyman, Lena Kåreland, Agneta Linné, Kerstin Skog-Östlin, Eva Trotzig & Annika Ullman, *Vägar ut: kvinnors strategier för offentlighet; i Fältanteckningar: utbildnings- och kultursociologiska texter tillägnade Donald Broady* (2006).

kapital som krävdes för en position i det offentliga. Framväxande folkskolor, flickskolor, seminarier, sjuksköterskeskolor blev samtidigt platser där levebröd kunde tjänas, när inte så många andra möjligheter fanns för kvinnor. Den ekonomiska utvecklingen, klassamhällets omvandling, den expanderande huvudstaden ställde krav på skolor för många fler elever än tidigare. Tidens skeenden utmanade det etablerade skolinnehållet och den etablerade pedagogiken. Relationer mellan privat och offentligt skiftade karaktär. Detta och andra faktorer sammanvävda i moderniseringsprocessen bidrog sammantaget till att ett utrymme skapades för kvinnor att både förvärva utbildning för egen del och stifta skolor eller ta plats som lärare vid de få statliga seminarier som samtidigt öppnats för kvinnor.

Till de strukturella betingelserna hör att behovet av utbildade lärarkrafter var enormt från 1860-talet och framåt. Att bygga upp ett fungerande folkskoleväsen i den expanderande huvudstaden var ett gigantiskt företag, som leddes av den dynamiske folkskoleinspektören Jonas Meijerberg; att denne förordade utbildade folkskollärarinnor allt ifrån första klass och själv engagerade sig i att ”upptäcka” och till stadens skolor rekrytera goda presumtiva lärarinnor hör till bilden.⁵

Den 3 oktober 1865 hade folkskoleseminariet i Stockholm öppnat sina portar för en ny sorts elever – kvinnor. Kvinnor hade dessförinnan endast undantagsvis kunnat studera där; seminariet hade sedan det inrättades 1830 självklart vänt sig till de unga männen. Karin Wilmenius har dokumenterat att 29 kvinnor examinerades från seminariet under perioden 1841-1861; något som är av stort intresse eftersom kvinnors officiella tillträde till folkskolläraryrket brukar hänföras till det år – 1859 – då Kungl. Maj:t beslutade att kvinnor ägde rätt att ansöka om befattning som lärarinna i folkskolan och att särskilda seminarier skulle avdelas för att utbilda kvinnor till folkskollärare.⁶

Eugenie Brummer tillhörde den allra första årskull som utbildade sig vid det år 1865 till lärarinneseminarium ombildade folkskoleseminariet i Stockholm. Hon hade samma år deltagit i den pedagogiska kursen vid Klara mönsterskola, som då leddes av den ovan nämnde Jonas Meijerberg. Här var Ebba Gregersson lärarinna. Gregersson knöts sedan från första början som ordinarie lärarinna till folkskoleseminariet. Gregersson tillhörde den krets stockholmslärarinnor som kallats Fredrika Bremers flickor, hon fanns bland bemärkta författare och kulturpersonligheter som återkommande möttes hos Fredrika Limnell, hon betecknas som pionjär för en pedagogik där självverksamheten står i centrum. Detta visar något av den tradition som seminariet gestaltade under sina första år.⁷

Vid det statliga folkskoleseminariet kunde kvinnor få en fyraårig utbildning bestående av allmän bildning och yrkesförberedelse. Men folkskoleseminariet kunde också utgöra en väg för studentkor att skaffa sig en ettårig utbildning till ett yrke där kvinnor efterfrågades.⁸

⁵ Se t.ex. Gudrun Spetze, *Stockholms folkskolor 1842-1882* (1992), Karin Wilmenius, *Folkskollärarinnor i Stockholm* (1999). Både Eugenie Brummer och Alma Detthow hade t.ex. tidigt uppmuntrats att söka sig till lärarinneyrket av just Meijerberg.

⁶ Wilmenius (1999).

⁷ ”Tante Frederiques” hem, dvs. det Limnellska huset Lyran med Fredrika Limnell som samlingspunkt för författare som Fredrika Bremer, Henrik Ibsen, Björnstjerne Björnson och filosofer som Pontus Wikner, var en viktig mötesplats. Gregersson, liksom denna miljö, tecknas i starkt positiva ordalag av rektor Sigfrid Almquist; citeras i Sörensen (1930, s. 90-93).

⁸ Detta gick till så att den som avlagt avgångsexamen från högre elementarläroverk kunde i mån av plats utan inträdesprov intas i den högsta klassen vid folkskoleseminarium; se C.O. Arcadius, *De svenska folkskoleseminariernas uppkomst och utveckling*, *FUK I:3* (1911, s 131). Under perioden 1878-1910 utgjordes i

Särskilt i Stockholm valde också ett antal studentskor denna utbildningsväg; tendensen tog fart efter det att seminariet i huvudstaden 1909 inrättat en särskild ettårig så kallad studentklass. Perioden 1901-1910 hade sålunda 30 procent av seminaristerna i Stockholm avlagt studentexamen jämfört med 11 procent för alla de kvinnliga och 6 procent för de manliga folkskoleseminarierna.⁹ Detta torde ha förstärkt den rekrytering från något högre sociala skikt som präglade de kvinnliga seminarierna jämfört med de manliga.¹⁰

Att utbilda sig till lärarinna i folkskolan var således en väg för kvinnor att ta plats i livet utanför hem och familj – en väg som i en mening kan sägas innebära en förlängning av det uppdrag som av tradition tillhört kvinnors kallelse,¹¹ men en väg från vilken en kvinna också kunde göra avstamp för att ta större och mer utmanande steg. Samtidigt fungerade seminariet – liksom flickskolor och övriga lärarinneseminarier – som ett ställe där kvinnor kunde få högre tjänster som lärare. Folkskoleseminarierna var de första läroanstalter där kvinnor kunde inneha anställning som först adjunkt, senare (från 1918) lektor och rektor. I slutet av år 1918 utnämnde Kungl. Maj:t sålunda tre kvinnor till lektorer vid folkskoleseminariet i Stockholm: Hedwig Sidner, Elisabet Eurén och Marie Louise Gagner. Året därpå tog Eva Ramstedt, den första kvinna som utnämns till docent vid Stockholms högskola, plats som lektor i kollegiet.¹² Lektorstjänsterna, och de få rektorstjänsterna, vid de kvinnliga folkskoleseminarierna var bland de högsta statliga tjänster en dåtida kvinna kunde inneha. Detta torde ha bidragit till rekryteringen. Seminarierna blev platser där betydelsefulla nätverk kunde byggas upp och socialt kapital ackumuleras.

Hur de lärarinnor som utbildats vid seminariet fortsatte sina liv, vilka strategier de följde, vilka positioner de intog skulle kunna göras till underlag för en kollektivbiografi med fokus på folkskollärarinnan i samhällsutvecklingen. Ett gott redskap är här inskrivningsböckerna vid seminarierna, varifrån data kan hämtas för att få en första bild av det sociala och kulturella kapital den unga lärarinnan bar med sig.¹³ Andra redskap kan vara tryckta matriklar liksom de biografiska uppgifter som återkommande publicerades i *Svensk Läraretidning* om lärare och lärarinnor.

Strategiskt handlande innebär vanligtvis medveten, avsiktsrelaterad verksamhet. Begreppet strategi innefattar emellertid även det paradoxala i att människors handlande kan

---

genomsnitt 12 procent av de intagna i Stockholm av sådana som intogs i sista klassen, jämfört med 5 procent för folkskollärarinneseminiarierna totalt och 5 procent för de manliga folkskoleseminarierna. Fördelningen över år i Stockholm är emellertid ojämn och den höga andelen förklaras delvis av att särskilt utrymme skapades i form av en "studentklass" från 1909; se Clas Gustafsson, Statistiska utredningar angående folkskoleseminariernas elever under åren 1866-1910, *FUK I:3* (1911, s. 235 o. 364-379).

⁹ Gustafsson (1911, s. 391 ff.)

¹⁰ En bearbetning av uppgifter i P. Dahn, *Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst* (1936) visar att 20 procent av de studerande i kvinnlig så kallad studentklass åren 1922-1926 hade en far vars yrke hänförs till socialgrupp 1, att jämföra med 11 procent av samtliga kvinnliga folkskolestuderanden; motsvarande siffror för de manliga seminarierna var 11 respektive 6 procent; se Agneta Linné, *Arbetslivserfarenhet och klassläroarbildning* (1982, s. 98-104).

¹¹ Kvinnans plats som den tolkades i Luthers kallelselära har utvecklats och diskuterats av Inger Hammar, *Emancipation och religion: den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860-1900* (1999).

¹² Sidner, Gagner och Ramstedt har biograferats i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, medan Eurén nämns i SBLs artikel om släkten Eurén. Alla finns med bland kvinnorna i FFO-projektets databas.

¹³ Kerstin Skog-Östlin baserade sin doktorsavhandling till stora delar på denna typ av källmaterial, se Skog-Östlin, *Pedagogisk kontroll och auktoritet* (1984).

vara målinriktat utan att agenten, den handlande individen, är klart medveten om målet.¹⁴ Strategi i denna bemärkelse är inbäddad i historiens förlopp. Den kan rekonstrueras ur biografiska händelser. I tolkningsprocessen torde av forskaren krävas ett mått av narrativ fantasi.¹⁵ En spännande uppgift när det gäller att analysera folkskolläraren i samhällsutvecklingen skulle kunna vara att utifrån ett sådant perspektiv rekonstruera några folkskollärares och folkskollärarynnors strategier att bidra till omvandlingen av skola, pedagogik och samhälle.

Folkskoleseminariet som kunskapskultur

Folkskoleseminariet utgjorde inte bara en plattform från vilken kvinnor kunde ta sats i yrkesbanor och offentlighet. Det bidrog att forma traditioner om den meningsfulla kunskapen, den välartade eller den bångstyrige eleven, den goda skolan, det goda barnet – och den goda läraren. Seminariet kan sägas ha utgjort en viktig arena för lärares identitetsformering. Hur såg den kulturella kontext ut där idéer formades och förmedlades om skola, barn, kunskapsinnehåll och hur detta bäst lärdes ut?

Är det möjligt att nå kunskap om de djupt inbäddade traditioner vilka likt lager av erfarenheter förs vidare från lärargeneration till lärargeneration, som bärs och återskapas inom ramen för sådana stabila strukturer av föreställningar, idéer, normer liksom teknologier och föremål som skapar det självklara, det vi inte frågasätter? Hur kan vi som forskare komma åt detta, ställa frågor om det till synes givna, kritiskt studera det till synes oföränderliga – och kanske förstå och upptäcka de “sprickor i muren” som gör att skolan inte exakt återskapar samhälleliga villkor – likadant som tidigare? Här kan t.ex Reinhardt Kosellecks idéer om erfarenhet och förväntan som griper in i vartannat – och därmed tillskriver tradition en särskild innebörd – utgöra ett fruktbart redskap.¹⁶ Detta är ett tema jag önskar återvända till.

Tills vidare nöjer jag mig med att peka på det ovärderliga material som seminariearkiven rymmer om hur lektioner såg ut eller tänktes se ut. Hela lektioner skrevs ner som ett led i övningsundervisning och examination. Det kunde röra sig om kommenterade dispositioner men vanligt var lektionsplaner som utformades replik för replik. Lektionen tog form som pedagogisk text – och formade generationer av blivande lärare till att behärska sitt hantverk.¹⁷

---

¹⁴ Staf Callewaert, *Kultur, Pedagogik og Videnskap: om Pierre Bourdieus habitusteori og praktikbegrepp* (1992).

¹⁵ Om biografi som historisk meningsproduktion och teoretiska frågor i samband med att konstruera biografisk text, se Ronny Ambjörnsson, Per Ringby & Sune Åkerman (red.), *Att skriva människan* (1997) och Elisabeth Haavet, *Nina Grieg: kunstner – og kunstnerhustru* (1997, särskilt del II). För en kritisk betraktelse, se Pierre Bourdieu, *Praktiskt förnuft* (1994/1995, essän Den biografiska illusionen).

¹⁶ Reinhart Koselleck, *Erfarenhet, tid och historia: om historiska tiders semantic* (2004); temat berörs i Agneta Linné, *Rethinking Curriculum History*; i Eva Forsberg (red.) *Curriculum Theory Revisited* (2006). Inom VR-projektet *När praktikgrundad kunskap möter högskolan* pågår en diskussion kring detta, se Boel Englund & Agneta Linné, *Knowledge, gender, and teacher education cultures 1950-2005* (2005).

¹⁷ Se Christian Lundahl, *Karin Boye och hennes seminariekamrater – reproducerade för reproduktion?* (2005) för ett intressant exempel på detta, jfr Agneta Linné, *The lesson as a pedagogic text*; i Ian Westbury & Geoffrey Milburn (red.) *Rethinking Schooling* (2007).

Biografi och historia – ett exempel

I sitt klassiska arbete *The Sociological Imagination* (1959) argumenterar C. Wright Mills kraftfullt för det angelägna i att länka samman biografi och historia, att gå på tvärs över gränser för att nå en fullödigare samhällsanalys:

The sociological imagination enables us to grasp history and biography and the relations between the two within society. That is its task and its promise. To recognize this task and this promise is the mark of the classic social analyst. [...] No social study that does not come back to the problems of biography, of history and of their intersections within a society has completed its intellectual journey.¹⁸

1910 äger ett stort, omdebatterat möte rum i Örebro i teologiska frågor. Många lekmän deltar, däribland flera lärarinnor. En av dem har rest ner från Falun. Hon har själv studerat teologi, hon undervisar blivande lärarinnor i kristendom, och hon brottas tillsammans med dem över läran och vad man får tro. Är trossatserna givna en gång för alla, eller har varje tid rätt till sin egen tolkning? Hon skulle göra ett uppmärksammat inlägg. Kvinnan är förutvarande folkskollärarinnan Anna Sörensen.¹⁹ Kan hennes liv, tolkat i ljuset av dagens narrativa fantasi, bidra till bättre förståelse av folkskolläraren i samhällsutvecklingen?

Pierre Bourdieu talar om kritiska ögonblick eller tidpunkter i historien, och om krisen som öppning – när grunden för vardagens ordning börjar vackla, när paradoxer inträffar och möjlighetsrum för en tid ter sig obestämda.²⁰ Perioden 1860-1960 är en tid där sådana kritiska ögonblick inträder vid skilda tillfällen. Gränser mellan privat och offentligt utmanas, balansen mellan stat och civilt samhälle skiftar, sociala institutioner som massutbildning, kvinnoutbildning, elitutbildning vid läroverk, hälsofostran och socialt arbete antar nya former och blir föremål för intensiv debatt. Vetenskaper med anspråk på att experimentellt studera och förklara mänskligt beteende flyttar fram sina positioner och erövrar professorer vid de gamla universiteten.²¹ Striderna är intensiva för och emot allmän och lika rösträtt för kvinnor och män liksom kring vilken kvinnans ”rätta” plats egentligen är.²² Ungefär samtidigt som Ellen Key skrev fram visionen om ett *Barnets århundrade* (1900) formulerades också en annan vision – den om en gemensam bottenkola, om överbrygging mellan massutbildning och elitutbildning, om en gemensam utbildning av medborgare – en vision som skulle komma att förverkligas först under 1900-talets andra hälft. Folkskolläraren, sedermera ecklesiastikministern, Fridtjuf Berg var den som kraftfullast formulerade denna vision, och han hade god hjälp av andra liberala folkskollärare, bland andra just Anna Sörensen.

---

¹⁸ C. Wright Mills, *The Sociological Imagination* (1959/1961, s. 4 f.).

¹⁹ Den text om Anna Sörensen som här presenteras återgår till större delen på en tidigare version (Agneta Linné, *Lärarinnor, pedagogiskt arbete och offentlighet*. Bidrag till Svenska historikermötet i Uppsala, 2005).

²⁰ Pierre Bourdieu, *Homo academicus* (1984/1996, särskilt kapitel 5).

²¹ En av dessa var Helga Eng, forskare och professor i pedagogik vid Oslo universitet – Norges tredje kvinnliga professor överhuvud. Hon startade sin bana just som folkskollärare; Elisabeth Lønnå, *Helga Eng: psykolog og pedagog i barnets århundre* (2003) tecknar hennes biografi.

²² Om den kvinnliga rösträttsrörelsen, speglad via sex tongivande liberala rösträttskvinnor, se Christina Florin, *Kvinnor får röst: kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse* (2006).

Anna Sörensen växer upp i Göteborg; hennes far är fotograf. Efter studier vid flickläroverk genomgår hon mogenhetsexamen som privatist.²³ Vi kan följa den unga Anna Sörensen till Skara folkskolelärarinneseminarium, där hon avlägger folkskollärexamen 1895 efter ha deltagit i fjärde årskursen under två terminer. Fridtjuv Berg inspirerar henne att välja levnadsbana. Så följer några år som vikarierande, extra ordinarie och ordinarie folkskollärare.²⁴ I oktober 1896 skriver hon emellertid in sig vid den privata Göteborgs högskola, som startat sin verksamhet endast fem år tidigare. Hon fortsätter tjänstgöringen som folkskollärare parallellt med sina akademiska studier. Sörensens filosofie kandidatexamen 1902 omfattar ämnena historia, teoretisk filosofi, praktisk filosofi, nordiska språk och estetik med litteratur och konsthistoria.²⁵ Den domineras således ej av studier i skolämnen; hennes studiekarriär tyder på ett genuint intresse för filosofi.

Sörensens akademiska lärare tillhör tidens kulturelit i brytpunkten mellan äldre och nyare vetenskapsideal.²⁶ Hon börjar förmera det intellektuella kapital hennes höga flickskolebetyg är ett uttryck för. På omvägar når nu Sörensen en statlig lärartjänst. Hon återgår som folkskollärare för ännu ett drygt läsår, men i januari 1904 förordnas hon av Skara domkapitel att vikariera på en adjunktstjänst vid folkskollärarinneseminarieriet. Hon har nu tagit det första steget på den karriärväg som skulle komma att leda henne till den högsta befattningen på området. Vägen går via provårstjänstgöring vid folkskoleseminariet i Stockholm, vikariat vid folkskoleseminariet i Kalmar och ordinarie adjunktstjänst vid folkskoleseminariet i Falun från 1906.²⁷ 1918 beslutar regeringen att adjunktstjänsterna vid folkskoleseminarierna från 1919 successivt skall övergå i lektorstjänster. Anna Sörensen utnämns av Konungen till lektor i kristendomskunskap och historia. Samma år hade rektorstjänsten i Stockholm på nytt blivit ledig. Sörensen söker ånyo; nu har lagen ändrats och denna gång utnämns hon.

Sörensens skriftställarskap återfinns i skärningspunkten mellan det religiösa och det pedagogiska området. En viktig sida hos henne speglar den personliga kristna tron och de kyrkliga nätverken. I det tidigare nämnda kyrkligt-teologiska mötet i Örebro, där diskussionen står intensiv mellan företrädare för en modernare syn på den kristna världs- och livsåskådningen och en äldre teologi, deltar hon aktivt.²⁸ Hon lämnar viktiga bidrag såväl till

---

²³ SSA, Anna Sörensens arkiv: Betygshandlingar. Man kan observera det paradoxala i att Anna Sörensen, som senare i livet kom att författa flera historiska översiktsverk, som lät historia ingå i sin fil.kand.-examen, vars provårsuppsats ägnades historieundervisningen i folkskolan och som sedermera blev lektor i bl.a. historia, själv ej blev godkänd i studentexamen i det i betygshänseende gemensamma ämnet historia och geografi.

²⁴ *Svensk Läraretidning* 1919, nr 22, s. 426. I en intervju i samband med sin pensionering 1935 berättar hon att hon på sin första plats som tjuguarig nyutexaminerad lärarinna – ironiskt nog i Torsten Rudenschölds gamla skola på Kållandsö – fick en klass om 125 barn att ta hand om; *Nya Dagligt Allehanda* 11 april 1935.

²⁵ SSA, Anna Sörensens arkiv: Examensbevis filosofie kandidatexamen.

²⁶ Av Sörensens examensbevis framgår att hon tenderat för professorerna Ludvig Stavenow (historia), Vitalis Norström (teoretisk filosofi), Efraim Liljeqvist (praktisk filosofi), Gustaf Cederschiöld (nordiska språk) samt Otto Sylwan (estetik), se SSA, Anna Sörensens arkiv: Examensbevis filosofie kandidatexamen; se vidare Agneta Linné & Kerstin Skog-Östlin, *Flickskola och seminarium som nätverk, bildningsväg och verksamhetsfält* (2001).

²⁷ SSA, Folkskoleseminariet i Stockholm arkiv: Skrivelse 14 juni 1904. Provårsansökningar 1899-1921. I Falun blir hon kollega till bl.a. Valborg Olander, nära vän och tidvis livskamrat till Selma Lagerlöf.

²⁸ Kyrkligt-teologiska mötet i Örebro 1910. Av en tidningsuppgift i *Örebro Dagblad* 30 juni 1910 framgår att Anna Sörensen i ett inlägg yrkat på en ändring i trosartiklarnas formulering med hänvisning till den samvetnsnöd den gällande formuleringen kunde väcka hos de unga som ej var teologiskt skolade. Troligen syftar Emilia Fogelklou på detta när hon menar att det starkaste intrycket under Örebromötet var Sörensens vittnesbörd i denna sak (Emilia Fogelklou, *Barhuvad*, 1950, s. 127).

diskursen om det moderna barnet som till en kristendomstolkning och en kristendomsundervisning i modernitetens tjänst.²⁹ Det djupa religiösa engagemanget är en viktig dimension i den mentalitet som många av de pedagogiska föregångskvinnorna ger uttryck för. Religionen i dess skiftande representationer utgör ett bärande drag i folkskoleseminariets kunskapskultur och immanenta pedagogik.³⁰

I de sammanvävda processer av allians, underordning, uteslutning, kamp och motstånd som kommer till uttryck i denna värld av kvinnor och män intar Anna Sörensen en intressant position. Hon utnyttjar det begränsade rum av möjligheter som står henne till buds och hon söker vidga detta rums gränser, men hon väjer medvetet för att utmana och riskera öppen konflikt med en etablerad genusordning. Hon exemplifierar i flera av sina ställningstaganden en balansgång mellan å ena sidan etablerade institutionella intressen och kampen för kvinnans rätt till lika ställning med mannen. Hon tillhör inte de akademiskt bildade kvinnor som står på barriaderna i den publika debatten; hon skapar inte heller som Alma Detthow eller Eugenie Brummer ett eget rum, en egen skola från vilken utspel kan göras i det offentliga. Hon utnyttjar på goda pragmatikers vis det möjligas konst; när tiden är mogen väjer hon emellertid inte för att testa det möjligas gränser.

Sörensens strategi mot det som skulle bli den högsta statliga tjänst en dåtida kvinna kunde inneha följer de stegvisa små förändringarnas väg. Men den går också via värnandet om ett övergripande gemensamt seminarieintresse, framför att kämpa för snabb likställighet mellan seminariernas kvinnor och män i t.ex. löne- och pensionsfrågor. I en av de stridsfrågor som ställer kvinnor mot kvinnor inom den pedagogiska offentligheten – frågan om seminarieutbildade kvinnors behörighet för vissa tjänster där det i princip krävs akademisk examen – tar hon t.ex. på pragmatiska grunder ställning för de seminarieutbildade kvinnorna.³¹

Anna Sörensen talar i barnets namn – barnet i behov av en skola anpassad till dess natur och utveckling. Kraftfullt hävdar hon att det som står på spel inte är skolor eller kursinnehåll utan barnen. I striden om folkskolan som bottenskola är inte den kritiska frågan om folkskolan passar att bygga läroverket på, utan ”passar den för barnen på de åldersstadier den omfattar. Gör den detta, då blir det sedan de högre skolornas sak att anpassa sig efter folkskolan, såvida man inte vill taga ståndpunkt mot barnen”, konstaterar hon retoriskt.³² Ett symboliskt barn fabriceras i hennes texter – ett barn av inre godhet, ett barn i läroplanens centrum. I sina didaktiska arbeten argumenterar hon för att det nya seklets läroplan har sin grund i kunskapen om barnets natur, vunnen genom vetenskaplig forskning; följaktligen bör urvalet av ämnesinnehåll bestämmas utifrån barnets mottaglighet och behov. I enlighet med arbetsskolans program bör religionsundervisningen föra barnet ut i det verkliga livet, den skall

---

²⁹ Se t.ex. Anna Sörensen, *Varför vi behöva Kristus* (1920) och Anna Sörensen, *Kristendomsundervisningen enligt 1919 års undervisningsplan* (1928).

³⁰ Per-Johan Ödman har utvecklat begreppet immanent pedagogik som redskap för att begripa en pedagogik som gestaltas i själva situationen, inneboende och outtalad; se t.ex. Per-Johan Ödman, *Kontrasternas spel* (1995).

³¹ ABKFs arkiv F 1: Anna Sörensens yttrande 14 maj 1912 till ABKF som svar på skrivelse till de kvinnliga seminarieadjunkterna om synpunkter på FUKs förslag om högre lärarinneseminarium som behörighet för seminarieadjunktstjänst.

³² Anna Sörensen, *Folkskolan som bottenskola* (1923, s. 16).

ge dem saken själv, ej blott ord och satser – och på så sätt kommer de att få lära känna kristendomen inte som en lära, utan som levande historia.³³

Sörensen förespråkar en bibeltolkning och Kristusuppfattning på modern historisk grund. När hon t.ex. vid det tionde allmänna kyrkliga mötet i Stockholm 1920 håller föredrag på temat *Varför vi behöva Kristus* länkar hon på ett intressant sätt kristen mystik till en pragmatisk historieuppfattning. Vi lär känna en Gud som handlar med oss i och genom historia, säger hon, och lyfter fram den gåva just hennes generation fått genom att tack vare den moderna bibelforskningen kunna få se Kristus ”på det sätt, som just vi behövde honom, som en konkret historisk verklighet.”³⁴ Sörensen formulerar en religiös idé som går på tvärs mot vad som dominerar Svenska kyrkan i hennes samtid; hon tar del i en omlokalisering av fältet. Anna Sörensen är samtidigt en inflytelserik och retoriskt skicklig förespråkare av rationalitet och vetenskap – vetenskap i syfte att stärka den sociala integrationen. Hennes röst i det publika samtalet, om än det gällde pedagogiska, sociala, religiösa, politiska eller kulturella frågor, är tungt laddad med auktoritet. Att hennes död anmäls på Svenska Dagbladets förstasida uttrycker det erkännande som kom henne till del.³⁵

Sörensens strategi mot rektorsvärdighet och liberala skolpolitiska utspel går via de små stegens förändring – förändringar som sammantaget åstadkommer avsevärd skillnad. Hennes strategi kan betecknas som inkrementalistisk kompromiss. Annat som kännetecknar hennes strategi är den stegvisa och slingrande karaktär den tar. Det gäller både i val av utbildnings- och yrkesväg och ställningstaganden i den publika debatten. En ambivalens kan skönjas i hennes vägar och val. Samtidigt exemplifierar hon hur framgångsrik den dubbla strategin av både särskilda kvinnoaktioner och allians med inflytelserika och positivt inställda män visar sig vara. Hennes publika aktioner i det moderna barnets namn och i den moderna, inifrånstyrda moralens tjänst, är andra exempel på hur hon bidrar till att forma modernitetens skola. Barnet som projekt blir till en del i hennes strategi. Hon deltar i att fabricera en diskursiv arena där normaliteten formuleras, där inneslutning och uteslutning får sina uttryck och där professionaliseringen av vardagen tar sin början.

Det pedagogiska rummet är dock inte autonomt. Anna Sörensen – liksom många av föregångskvinnorna i hennes samtid – agerar bortom det område där hon är yrkesverksam, bortom skolans väggar. De gränser mellan utbildning, religion, kulturliv och socialt arbete som från en nutida horisont ter sig fast etablerade är ännu flytande; skärningspunkterna och överlappningarna många. Den som vill rädda barnet och dess själ kan engagera sig i barn- och ungdomsböcker, filmgranskning, internationell fredsrörelse, filantropi – och utbildning. Hon kan bygga upp hjälpklassundervisning och psykisk hälsovård, eller till och med bli pionjär på den pedagogisk-psykologiska forskningens område. Diskursens ordning är till dels öppen för

---

³³ Anna Sörensen, *Kristendomsundervisningen enligt 1919 års undervisningsplan* (1928, s. 179).

³⁴ Anna Sörensen, *Varför vi behöva Kristus* (1920, s. 15).

³⁵ Dvs. sidan 3 i dåtidens *SvD*. De många talare som vid hennes död bringade henne sin sista hälsning representerade nära nog alla befintliga institutioner och organisationer på de pedagogiska och socialpolitiska områdena i landet. Hennes namn är för alltid förbundet med den moderna samhällsutvecklingens historia, säger representanten för Fredrika-Bremer-förbundet. En märkeskvinna inom svenskt skolväsen, säger den som efterträtt Anna Sörensen i hennes ämbete. En av förgrundsgestalterna i svensk folkundervisning har gått bort, skriver Skolöverstyrelsens generaldirektör på Svenska Dagbladets kultursida. *Svenska Dagbladet* 3 februari 1943, 10 februari 1943, *Dagens Nyheter* 10 februari 1943.

förhandling. Nya frågor ställs och nya svar blir möjliga. Kanske är det just genom sitt arbete vid gränsen, i ytterkanten, hon lyckats i sina företag.

*

Anna Sörensen startade sin bana genom att utbilda sig till folkskollärare. Arbete som folkskollärare möjliggjorde hennes fortsatta akademiska studier. Hon kom att starkt identifieras med folkskolläraryrket under sin fortsatta karriär. Hon anlätades av Fridtjuv Berg att bidra i slutförandet av arbetet med den nya stadga för lärarutbildningen som stadfästes 1914, hon var ledamot i flera tunga utredningar på det pedagogiska området under 1920-30-talen, hon bidrog som ledare för Stockholms folkskoleseminarium att forma den kultur och den utbildning som i sin tur danade många blivande folkskollärarinnor under dessa årtionden. Hon både förflyttar och sätter ramar för folkskolläraren i samhällsutvecklingen.

Jag har här argumenterat för tre olika spår vilka skulle kunna följas som en del i analysen av folkskolläraren i samhällsutvecklingen, 1860-1960:

- Kollektivbiografier över kvinnliga och manliga folkskollärare, där deras materiella och symboliska tillgångar, vägar och strategier kan spegla folkskolläraren i samhällsomvandlingen
- Studier av folkskoleseminariet som kunskapskultur och dess bidrag i formandet av pedagogik och läroplan
- Biografier som underlag för analys av samspelet mellan individ och struktur i historien.

Anna Sörensens biografi kan ses som ett exempel på hur utbildning till folkskollärare kunde vidga en kvinnas möjlighetsrum vid tiden kring sekelskiftet 1900 och hur en folkskollärarinna genom att agera i det offentliga kunde förskjuta positioner i det pedagogiska rummet.

Källor och litteratur

Otryckta källor

Göteborgs universitet:

Kvinnohistoriska samlingarna: ABKF arkiv

Stockholms Stadsarkiv (SSA):

Folkskoleseminariet i Stockholm arkiv

Anna Sörensens arkiv

Tryckta källor och litteratur

Ambjörnsson, Ronny; Ringby, Per & Åkerman, Sune (red.) (1997): *Att skriva människan.*

Essäer om biografien som livshistoria och vetenskaplig genre. Stockholm: Carlssons.

Arcadius, C. O. (1911): *De svenska folkskoleseminariernas uppkomst och utveckling.*

Folkundervisningskommittén, *FUK I:3.* Stockholm: Norstedts.

Bourdieu, Pierre (1984/1996): *Homo Academicus.* Stockholm/Stehag: Symposion.

Bourdieu, Pierre (1994/1995): *Praktiskt förnuft. Bidrag till en handlingsteori.* Göteborg: Daidalos.

- Broady, Donald; Englund, Boel; Heyman, Ingrid; Linné, Agneta; Skog-Östlin, Kerstin; Trotzig, Eva & Ullman, Annika (1999): *Formering för offentlighet. En kollektivbiografi över stockholmskvinnor 1880-1920*. Uppsala universitet, ILU/SEC.
- Callewaert, Staf (1992): *Kultur, Pædagogik og Videnskab. Om Pierre Bourdieus habitusteori og praktikbegrepp*. Köpenhamn: Akademisk Forlag.
- Dagens Nyheter*, 10 februari 1943.
- Dahn, P. (1936): *Studier rörande den studerande ungdomens geografiska och sociala härkomst*. Lund: Gleerups.
- Englund, Boel & Linné, Agneta (2005): *Knowledge, gender, and teacher education cultures 1950-2005*. Bidrag till Nordic Educational Research Association 33-e kongress, Oslo universitet, 10-12 mars 2005.
- Englund, Boel; Hammarberg, Lena; Heyman, Ingrid; Kåreland, Lena; Linné, Agneta; Skog-Östlin, Kerstin; Trotzig, Eva & Ullman, Annika (2006): Vågar ut. Kvinnors strategier för offentlighet. I *Fältanteckningar. Utbildnings- och kultursociologiska texter tillägnade Donald Broady*, s. 171-188. Uppsala universitet, ILU/SEC.
- Florin, Christina (2006): *Kvinnor får röst. Kön, känslor och politisk kultur i kvinnornas rösträttsrörelse*. Stockholm: Atlas akademi.
- Fogelklou, Emilia (1950): *Barhuvad*. Stockholm: Bonniers.
- Gustafsson, Clas (1911): Statistiska utredningar angående folkskoleseminariernas elever under åren 1866-1910. Folkundervisningskommittén, *FUK I:3*. Stockholm: Norstedts.
- Haavet, Inger Elisabeth (1997): *Nina Grieg. Kunstner – og kunstnerhustru*. Universitetet i Bergen.
- Hammar, Inger (1999): *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860-1900*. Stockholm: Carlssons.
- Key, Ellen (1900): *Barnets århundrade*. Stockholm: Bonniers.
- Koselleck, Reinhart (2004): *Erfarenhet, tid och historia. Om historiska tiders semantik*. Göteborg: Daidalos.
- Kyrkligt-teologiska mötet i Örebro 1910. I *Religiösa och kyrkliga frågor nr 41-47*. Stockholm.
- Linné, Agneta (1982): *Arbetslivserfarenhet och klasslärarutbildning*. Högskolan för lärarutbildning i Stockholm, Institutionen för pedagogik. Rapport 17/1982.
- Linné, Agneta (2005): *Lärarinnor, pedagogiskt arbete och offentlighet. Kvinnliga skolpionjärens liv och strategier kring år 1900 – ett jämförande perspektiv*. Bidrag till Svenska historikermötet i Uppsala, 22-24 april 2005.
- Linné, Agneta (2006): *Female curriculum pioneers, modernity, and the public sphere around 1900*. Bidrag till AERAs årskonferens i San Francisco, 7-11 april 2006.
- Linné, Agneta (2007): The lesson as a pedagogic text. I Ian Westbury & Geoffrey Milburn (red.) *Rethinking Schooling. Twenty-five years of the Journal of Curriculum Studies*. London: Routledge.
- Linné, Agneta & Skog-Östlin, Kerstin (2001): Flickskola och seminarium som nätverk, bildningsväg och verksamhetsfält. I Ingrid Heyman & Eva Trotzig (red.) *Formering för offentlighet*. Uppsala universitet, ILU/SEC. Meddelanden från Forum för pedagogisk historia, 4.
- Lundahl, Christian (2005): Karin Boye och hennes seminariekamrater – reproducerade för reproduktion? Examensarbeten som historiskt källmaterial. *Studies in Educational Policy and Educational Philosophy*. E-tidskrift 2001:1. <http://www.upi.artisan.se/>
- Lønnå, Elisabeth (2003): *Helga Eng – psykolog og pedagog i barnets århundre*. Oslo: Fagbokforlaget.
- Mills, C. Wright (1959/1961): *The Sociological Imagination*. New York: Grove Press.
- Nya Dagligt Allehanda*, 11 april 1935.
- Skog-Östlin, Kerstin (1984): *Pedagogisk kontroll och auktoritet*. Malmö: Liber Förlag.

- Skog-Östlin, Kerstin (2005): *Att bryta ny mark*. Rapporter från Pedagogiska institutionen, Örebro universitet, 11. <http://www.diva-portal.org/oru/>
- Spetze, Gudrun (1992): *Stockholms folkskolor 1842-1882. Ambition och verklighet*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria. ÅSU, 169.
- Spetze, Gudrun (1994): Detthowska skolan 1896-1933. En flickskola i tiden med låga avgifter. I *Utbildningshistoria* 1994, s. 107-131. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria. ÅSU, 176.
- Svensk Läraretidning*, nr 22 1919.
- Svenska Dagbladet*, 3 februari 1943, 10 februari 1943.
- Svenskt Biografiskt Lexikon*.
- Sörensen, Anna (1920): Varför vi behöva Kristus. I *Evangeliet och kyrkan. Föredrag vid tionde allmänna kyrkliga mötet i Stockholm 1920*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag.
- Sörensen, Anna (1923): Folkskolan som bottenskola. I *Elfte svenska seminarieläraryrsmötet*, s. 16-23.
- Sörensen, Anna (1928): Kristendomsundervisningen enligt 1919 års undervisningsplan. I K. Nordlund, A. Sörensen & S. Wikberg (red.) *Arbetsättet i folkskolan, VI*. Stockholm: Norstedts.
- Sörensen, Anna (1930): *Växelundervisningsällskapets normalskola och folkskoleseminariet i Stockholm 1830-1930*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Wilmenius, Karin (1999): *Folkskollärarinnor i Stockholm*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria. ÅSU, 190.
- Ödman, Per-Johan (1995): *Kontrasternas spel. En svensk mentalitets- och pedagogikhistoria*. Del 1-2. Stockholm: Norstedts.
- Örebro Dagblad*, 30 juni 1910.